

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

CONCEPTUAL PREREQUISITES FOR THE OCCURRENCE OF PROFESSIONAL SPEECH COMPETENCE

Низка концептуальних передумов визначила виникнення та багатоаспектність дослідження сутності феномену «професійно-мовленнєвої компетентності». Передумовами виникнення будь яких навичок у індивіда є певні фізіологічні та психічні фактори. Фізіологічні фактори – це збереження та цілісність всіх структур мозку, відповідна працездатність центральної нервової системи, що передає імпульси від мозку до м'язів та координує роботу периферичного мовного апарату: дихального, голосового та артикуляційного. З позиції психології, професійно-мовленнєва компетентність є міжпредметною дефініцією. В статті висвітлено ряд поглядів на визначену дефініцію. Філософія розглядає мову з позиції чотирьох напрямів: феноменології, аналітизму, герменевтики та постмодернізму. Аналіз мови як психологічного явища, що відображає психологію промовця, почався лише у XIX–XX ст. Представники соціальної психології вбачали сутність мови у соціальній природі психології людини. Переоцінка психологічного розуміння сутності мови починається наприкінці XIX ст. З'являється напрямок вивчення мови – психолінгвістика. Головним предметом якої є мовна діяльність, а кінцевою метою – опис психофізіологічних механізмів походження мови. Виокремлено три основні напрямки: соціально-психологічний, індивідуально-психологічний та психолінгвістичний. Запровадження використання компетентнісного підходу в усіх напрямках діяльності спричинило появу нових видів компетентностей, яких повинен мати індивід упродовж свого життя. Однією з таких відокремлених компетентностей є професійно-мовленнєва, яка була визначена науковцями з позиції необхідності використання мовлення при виконанні професійних обов'язків. Різноманітність поглядів на вищезначений феномен та довготерміновість досліджень споріднених дефініцій свідчить про ґрунтовність глибоких досліджень цієї компетентності.

Ключові слова: мова, мовленнєвість, компетентність, мовна компетентність, професійно-мовленнєва компетентність.

A number of conceptual preconditions determined the origin and multifaceted study of the essence of the phenomenon of «professional speech competence». Prerequisites for the emergence of any skills in the individual are certain physiological and mental factors. Physiological factors are the preservation and integrity of all brain structures, the proper functioning of the central nervous system, which transmits impulses from the brain to the muscles and coordinates the work of the peripheral speech apparatus: respiratory, vocal and articulatory. From the standpoint of psychology, professional speech competence is an interdisciplinary definition. The article highlights a number of views on a certain definition. Philosophy considers language from the standpoint of four areas: phenomenology, analytics, hermeneutics and postmodernism. Analysis of language as a psychological phenomenon that reflects the psychology of the speaker began only in the XIX-XX centuries. Representatives of social psychology saw the essence of language in the social nature of human psychology. Reassessment of the psychological understanding of the essence of language begins in the late nineteenth century. The direction of language learning is psycholinguistics. The main subject of which is language activity, and the ultimate goal – a description of psychophysiological mechanisms of language origin. We distinguish three main areas: socio-psychological, individual psychological and psycholinguistic. The introduction of the use of the competence approach in all areas of activity has led to the emergence of new types of competencies that an individual should have throughout his life. One of these separate competencies is professional speech, which has been identified by scholars from the standpoint of the need to use speech in the performance of professional duties. The diversity of views on the above phenomenon and the longevity of research on related definitions indicates the soundness of in-depth research on this competence.

Key words: language, eloquence, competence, language competence, professional speech competence.

УДК 159.9:81.23
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.35.12>

Власенко О.О.

докторант зі спеціальності 053
«Психологія»
Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

Мовленнєва діяльність є особливим видом діяльності. По-перше, це самостійна діяльність, а по-друге, вона є необхідною приналежністю будь-якої іншої діяльності, що здійснюється разом з іншими людьми. Велика кількість професій реалізується через мовленнєву діяльність. Відповідність мовленнєвих навичок професійним повноваженням відображає поняття «мовленнєва компетентність». Актуальність дослідження дефініції «професійно-мовленнєва компетентність» зростає за рахунок впровадження категорії «компетентність» в усіх напрямках діяльності особистості впро-

довж усього його життя. Серед дослідників, які вивчали «професійно-мовленнєву компетентність» можна назвати таких, як Л. Барановська, Л. Березовська, Є. Бондаренко, А. Варданян, І. Зімня, Т. Іванчикова, Н. Колодій, А. Маркова Л. Рубцова, Н. Скибун та інших.

Першоджерелом будь якого аналізу феномену є визначення концептуальних передумов виникнення цієї категорії. Необхідно зазначити, що передумовами виникнення будь яких навичок у індивіда є розуміння його як складної живої системи, що складається з фізіологічного та психічного рівнів.

Вимогами до фізіологічного рівня індивіда є збереження та цілісність всіх структур мозку, відповідна працездатність центральної нервової системи, що передає імпульси від мозку до м'язів та координує роботу периферичного мовного апарату: дихального, голосового та артикуляційного. Це відбувається тому, що формування звуків складається з наступних взаємозалежних процесів. По-перше, видихання спричиняє коливання голосових складок, які забезпечують голос у мовленні. По-друге, різноманіття мовленнєвих звуків відбувається завдяки відділу артикуляції. По-третє, все це координується центральною нервовою системою, за рахунок скорочення м'язів. Якість мовлення індивіду залежить від синхронності роботи багатьох зон кори правої та лівої півкуль мозку. Також велике значення для мовлення мають слухова, зорова та моторна системи [8].

З позиції психології, професійно-мовленнєва компетентність є міжпредметною дефініцією. Це обумовлено тим, що володіння усною та письмовою мовами є вимогою як професійних сфер так і особистого життя індивіду. Різні науки висвітлюють різноманітні підходи до характеристик вище означеної компетентності. (рис. 1)

Першочерговою, у цих дослідженнях, є філософія, тому що вона, за рахунок накопичення фактів та спостережень, стала основою для методології пізнання в будь-яких науках. Мова, як система пізнання, стала предметом вивчення філософії ще

у Стародавній Греції, однак лише у ХХ столітті психологічні дослідження спрямовують свою увагу на аналіз поведінки людини.

З позиції філософії мова розглядається в межах чотирьох філософських напрямів: феноменології, аналітизму, герменевтики та постмодернізму.

Феноменологи перше місце ставлять аналіз роботи свідомості. Мова виявляється знаковим виразом роботи свідомості. Важливо, щоб висловлювання були повноцінними знаками вироблених свідомістю зразків.

Мерло-Понті, один з представників екзистенційної феноменології вважав: «З феноменологічного погляду, тобто для суб'єкта, який говорить мовою як засобом комунікації з живою спільнотою, мова виявляє свою єдність: вона більше не результат хаотичного минулого незалежних лінгвістичних фактів, але система, всі елементи якої конкурують в унікальному зусиллі висловити щось звернене до сьогодення чи майбутнього і, отже, керованого логікою актуальності» За його підходом, мовлення це частина спілкування у світі, який оживив мову, і яка у свою чергу виявила його присутність. Мова не створює світ, вона є наслідком світу, що сприймається, саме вона перетворює та відображає його в знаки [7, с. 180].

Аналітики вважали, що все багатство свідомості та практики людини міститься у мові. Філософія – це не що інше, як філософія мови. Л. Вітгенштейн вважав, що «мова – це форма життя». Він не підтри-

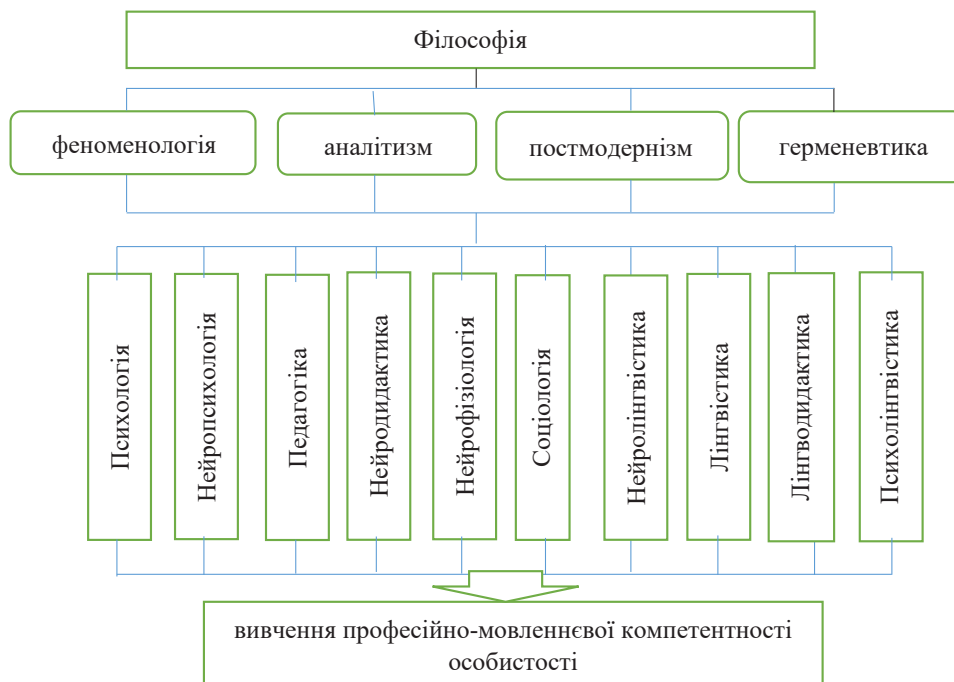

Рис. 1. Гносеологія вивчення професійно-мовленнєвої компетентності

мував мовленнєву революцію, щодо заміни природної мови на ідеальну. За його підходом, мова – це гра, яка йде відповідно до певних, різноманітних і великою мірою довільних правил. Правила «мовної гри» походять з того, що необхідно чітко розмежовувати мову та «дійсність», оскільки остання, всупереч поглядам логічного атомізму, не відображається у структурі мови. Таким чином, під «мовними іграми» Л. Вітгенштейн розумів систему комунікації, що містить у собі мову та дію.

Герменевтики, як і філософи античності, співставляли сутність предметів та мову. Підхід герменевтики до мови постає у тому, щоб зрозуміти сам текст. Це завдання вирішується за допомогою думок інтерпретатора, який відновлює текст. Однак, на відміну від античних філософів, які вважали, що мова є виразом сутності, герменевтики підходили до розуміння мови як до буття сутності. Для них важлива тріада: сутність світу – мова – переживання. За нею, навколишній світ існує для людини лише настільки, наскільки вона зафіксована у мові. З позиції Хайдеггера, межі мови обмежують межі світу. Мова є умовою існування світу і цим набуває статусу трансцендентального початку. Важливо підкреслити, що для Хайдеггера мова не співпадає з мовою-уявленням, тобто мова – це не стільки саме говоріння, скільки те, про що говорить зараз говорить, «це не ми говоримо мовою, а мова говорить нами». У його розумінні «людина виявляє себе як суще через мову». В цьому полягає унікальність людини: тільки вона здатна визначити те, яку назву має кожна річ, тим самим вона наділяє це буттям, точніше, через мову наділяє все буттям [11].

Постмодерністи підтримували підхід аналітиків та ставили у центр філософських роздумів про мову – текст. Однак, аналітики розглядали текст із наукового погляду, а постмодерністи аналізували його з позиції естетики переживань. За їх думкою, мова – це універсальне середовище для прояву чуттєвості людини. Сучасна постмодерністська філософія розглядає мову як складову тексту та інтертекстуальності, частину наративної мовної референції.

Подальший розвиток цього напрямку було зроблено Ф. де Соссюр, який відокремив мову, мовлення та мовленнєву діяльність. Мова – це код, який постає як «соціальний продукт мовленнєвої здібності, сукупність необхідних умов, засвоєних громадським колективом для реалізації цієї здібності окремими особами». Мовлення – це сформульоване на цьому коді повідомлення. Мовленнєва діяльність може виражатися у безліччі форм і співвідноситься

з такими областями, як фізика, фізіологія, психіка та ін.) [10].

Аналіз мови як психологічного явища, що відображає психологію промовця, сформувався лише у XIX–XX ст. Було виокремлено наступні напрямки лінгвістичного психологізму: соціально-психологічний, індивідуально-психологічний та психолінгвістичний. При цьому, перші два напрями аналізують мову з позиції історичного тлумачення її вивчення, а третє відображає внутрішню самодостатність особливості мови, що обумовлена працею мозку.

Напрямок соціальної психології відобразив сутність мови з позиції соціальної природи психології людини. Метою досліджень є вивчення та аналіз живої мови у її реальному функціонуванні, процесів мовленнєвої діяльності без врахування її фізіологічних та психофізіологічних аспектів. Категорія «мова» ґрунтується на підході визначення її як феномену психологічного стану та духовної діяльності людини чи народу. Підґрунтям для формування цього підходу стали праці В. Гумбольдта, які визначили поняття «мовна свідомість народу». На його думку, природний розподіл людства на народи, обумовлене мовою і є розподілом за вищим принципом, який створює основні та необхідні – «охарактеризовані мовою» – умови людського буття, що піднімають людину до вирішення завдань свого історико-культурного призначення. Він стверджував, що мову необхідно «вважати продуктом сили народного духу і в той же час намагатися пізнати дух народу за допомогою будови самих мов: оскільки кожна специфічна сила розвивається за допомогою мови і лише з опорою на неї, вона не може мати іншої конституції, крім як мовної» [9].

Отак, фундатором цього напрямку став Х. Штайнталь, який у своїх дослідженнях перейшов від явищ індивідуальної психології до етнопсихології, яка висвітлює «закони духовного життя» націй, політичних, соціальних та релігійних громад. Він обґрунтував визначення людини як істоти, що говорить та створює мову одночасно зі своєю душою і з душою слухає. Х. Штайнталь вважав, що мову потрібно вивчати через промову. За його підходом, мова це сукупність усвідомлених внутрішніх, психічних і духовних рухів, станів і відносин, що формуються за допомогою звуків, що артикулюються. Він обґрунтовував пріоритет мови як діяльного початку. За його думкою, мовознавство це найкраще підґрунтя для аналізу психології народів.

Психологічне розуміння сутності мови переоцінюється наприкінці XIX ст. Новітнє покоління мовознавців відкидають соціаль-

но-психологічну природу мови та починають її розглядати як прояв індивідуально-психологічної діяльності особистості. Цей підхід отримав визначення младограматизму. Його розвивали такі вчені як К. Бругман, А. Лескіна, Г. Остгофа, Г. Пауля, Б. Дельбрюка, Ф. Фортунатова, І. А. Бодуена де Куртеньє та інші. За їх підходом, мова існує лише у свідомості кожного мовленнєвого індивіда, отже всі мовленнєві зміни відбуваються у звичайній мовленнєвій діяльності.

Для уникнення використання філософії при аналізі мови, як явища, що постійно змінюється, було запропоновано використання історичного підходу для її вивчення. Підґрунтям цього підходу є аналіз мови шляхом видобування відомостей про її історичне становлення.

На основі цих підходів відбулася поява сучасного напрямку вивчення мови та мовлення – психолінгвістики. Головним предметом якої стала мовна діяльність, а кінцевою метою – опис психофізіологічних механізмів походження мови.

Чітко розмежував психологію та лінгвістику О. Леонтьєва, який вважав, що «між психологією та лінгвістикою утворилося свого роду історичне розмежування предмета дослідження: психологія вивчає процеси говоріння, мовлення і лише остільки займається мовою, оскільки його онтологія якось проявляється у цих процесах; лінгвістика вивчає мову як систему, або трактує її у матеріальному аспекті (система мовних навичок), або в ідеальному, але не цікавлячись реалізацією цієї системи» [5, с. 11].

Потрійність мови визначав О. Леонтьєв, який аналізував мову з позиції «мова як предмет, мова як процес та мова як здатність», при цьому «всі перелічені категорії розглядаються як частини єдиного об'єкта – мовленнєвої діяльності, в якому вони тільки мають реальне буття», це відбувається тому, що «лінгвістика моделює у мовленнєвої діяльності як глобальному об'єкті одну її сторону, психологія – іншу» [5, с. 23, 27].

Використовуючи ці дослідження та підтримуючи думку Ф. де Соссюра Н. Хомський визначав лінгвістику як «галузь психології мислення». Поява його робіт, де основний аспект досліджень був спрямований на синтаксис і прагматичні аспекти мови та вперше було застосовано поняття компетенції щодо мови започаткувало «еру мовної та мовленнєвої компетенції» у психолінгвістиці.

Останнім часом компетентнісний підхід почав використовуватися в усіх напрямках діяльності людини. Було започатковано появу нових видів компетентностей, яких повинен мати індивід упродовж свого життя. Однією з таких віокремлених компе-

тентностей є професійно-мовленнєва. Ця дефініція була виділена з погляду необхідності професійних вмінь використання мовлення при виконанні професійних обов'язків. Мовленнєва діяльність є особливою категорією, тому, що з одного боку вона є самостійним видом діяльності, а з іншого, є передумовою будь-якої іншої діяльності, що відбувається спільно з іншими людьми. Крім того, професійно-мовленнєва компетентність може бути віднесена до багатьох груп компетентностей фахівця.

Так А. Маркова у структурі професійної компетентності віокремлює чотири блоки [6]:

- а) професійні (об'єктивно необхідні) та психологічні знання;
- б) професійні (об'єктивно необхідні) вміння;
- в) професійно-психологічні позиції, установки, що потребує від нього професія;
- г) особистісні особливості, що забезпечують оволодіння професійними знаннями та вміннями.

Отже, мовленнєва компетентність є складовою частиною усіх чотирьох блоків. При цьому, необхідно зазначити, що набуття професійних навичок, відбувається за рахунок використання мовленнєвої компетентності особистості.

А. Маркова поділяє професійну компетентність на чотири основні види [6]:

- спеціальну;
- соціальну;
- особистісну;
- індивідуальну.

Якщо проаналізувати ці види професійної компетентності, з позиції застосування мовленнєвої компетентності, то можна зробити висновок, що всі ці види професійної компетентності неможливі без використання мовленнєвої.

Виокремлення професійно-мовленнєвої компетенції, як основи професійного становлення індивіду, серед інших компетенцій сталося зовсім недавно. Визначення цієї дефініції відбувалося з різних боків.

З позиції педагогіки Л. Барановська стверджувала, що «формування професійно-мовленнєвої компетентності – це складова формування особистості», при цьому «професійно-мовна особистість є інтегрованим новоутворенням, в якому поєднується психологічний, педагогічний, лінгвістичний зміст». Вона зазначає, що «нова модель фахівця – високоінтелектуального, всебічно освіченого, з багатим духовним світом, зі ставленням до особистості іншої людини як до найбільшої цінності – передбачає формування мовної компетентності».[1, с. 131–133]

З позиції психології А. Варданян визначила, що професійно-мовленнєва компе-

тентність – це «професійно значуща якість фахівця, яка характеризується комплексом знань, умінь і навичок, що забезпечують можливість сприймати, розуміти і породжувати повідомлення, що містять інформацію, що відноситься до об'єкту його професії, зберігати таку інформацію в пам'яті і обробляти її в ході розумових процесів» [3, с. 32].

З позиції лінгвістики Н. Колодій вважає зміст професійно-мовленнєвої компетентності як «знання про точність, влучність, адекватність, правильне використання мовних засобів, знання про особливості використання мовних засобів залежно від типу, стилю мовлення, знання особливостей використання зображувально-виражальних засобів мови». З її позиції, для формування професійно-мовленнєвої компетентності необхідно засвоїти наступні вміння [4, с. 55]:

- «сприяти засвоєнню категорій та одиниць мови, функцій, осягнення закономірностей та норм її функціонування, наукових знань про особливості та специфіку конструювання професійного мовлення майбутнього фахівця;

- під час освітнього процесу навчити студентів розв'язувати складні професійно-комунікативні мовленнєві задачі, вільно орієнтуватися в нестандартних ситуаціях;

- формувати особистісні та професійні якості шляхом активного та цілеспрямованого впливу на мотиваційну сферу їх освітньої діяльності, виховувати моральну готовність випускників до роботи в соціальній сфері;

- розвивати їх пізнавальні, наукові та особистісні інтереси в галузі професії, яку вони обрали, сприяти самоосвіті та самовдосконаленню».

Як філолог, Л. Березовська вважає професійне мовленнєве – «засвоєння норм літературної мови, фахової термінології, оволодіння комунікативно-мовленнєвими вміннями та навичками спілкування; міжособистісну, комунікативно-мовленнєву взаємодію, спрямовану на досягнення поставленої мети спілкування, використання мовних та позамовних засобів виразності (паузи, тембр, темп, мовлення, сила, швидкість, гучність та ін.) учасників ділової комунікації». Формування професійно-мовленнєвої компетентності фахівців «залежить від організації освітнього процесу у закладах вищої освіти, вибору методів, форм та технологій навчання, спрямованих на розвиток комунікації, становлення професійного мовлення, позитивної мотивації до навчання [2, с. 16].

Висновки з проведеного дослідження. Концептуальними передумовами виникнення дефініції «професійно-мовленнєвої компетенції» є дослідження філософії, психології, нейропсихології, педагогіки,

нейродидактики, нейрофізіології, соціології, нейролінгвістики, лінгвістики, лінгводидактики, психолінгвістики. Першоджерелом цих досліджень, є філософія, тому що вона, за рахунок накопичення фактів та спостережень, є основою для методології пізнання в будь яких науках.

Останнім часом компетентнісний підхід почав використовуватися в усіх напрямках діяльності людей, що стало підґрунтям появи нових видів компетентностей, яких повинен мати індивід упродовж свого життя. Таким чином була виокремлена професійно-мовленнєва компетентність, як необхідність професійних вмінь використання мовлення при виконанні професійних обов'язків.

Грунтуючись на різноманітності поглядів на вищеозначений феномен та довготерміновості досліджень споріднених дефініцій вважаємо за актуальне подальше глибинне дослідження цієї компетентності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барановська Л., Саражинська І. Формування професійно-мовної особистості майбутнього фахівця правоохоронної сфери. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. Тернопіль, 2008. № 5. С. 131–136.

2. Березовська Л. Формування професійно-спрямованого мовлення у структурі фахової підготовки майбутніх соціальних працівників / Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки, № 4 (67), 2019. С. 15–20.

3. Варданян А. О. Професійно-мовленнєва компетентність як фактор підготовки студентів медичних вузів. Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи : зб. статей I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Полтава, 11–12 травня 2016 р.). Полтава, 2016. С. 31–34.

4. Колодій Н. В. Сутність професійної мовленнєвої компетентності бакалаврів соціальної роботи. Освітні обрії. 2018. Т. 47. № 2. С. 53–56.

5. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. Москва, 1969. 214 с.

6. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва, 1996. 312 с.

7. Мерло-Понті М. Про феноменологію мови. Логос. 1994. № 6. С. 180–186.

8. Психология здоровья / Г. С. Никифоров, В. А. Ананьев, И. Н. Гуревич и др.; Под ред. Г. С. Никифорова. СПб, 2000. 504 с.

9. Самин Д. К. Лингвистическая теория Гумбольдта // 100 великих научных открытий. Москва, 2006. 480 с.

10. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Пер. с франц. яз. под ред. А. А. Холодовича; Ред. М. А. Оборина; Предисл. проф. Н. С. Чеснокова. Москва, 1977. 696 с.

11. Хайдеггер, М. Статьи и работы разных лет / Пер., сост. и вступ. ст. А. В. Михайлова. Москва, 1993. 342 с.